

Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar Ve Gaznelilerle İlişkileri

Ebû İbrahim İsmail's Relations with Karahanlis And Gaznavids in The Context Of His Efforts To Revive The Samani State

Abdullah Duman¹
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde hüküm süren Sâ mânîler Sâ mânî Hudâd'a dayanmaktadır. Bazı görüşler/tarihçiler onların soylarını Behrâm Çubin'e kadar götürmektedir. Sâ mânîler tarih sahnesine Sâ mânî Hudâd'ın oğlu Esed'in dört oğlu ile Mâverâünnehir bölgesinde çıkmışlardır. Halife Me'mun döneminde Esed'in dört oğlundan Ahmed Fergana'ya vali olarak atanmıştır. Semerkan'da atanan Nuh'un erken vefatı ile buraya kardeşi Ahmed vali tayin edilmiştir. Semerkant'da babasının yerine geçen Nasr (Nasr b. Ahmed) Mâverâünnehir bölgesinin bağımsız yöneticisi olmuştur. Nasr daha sonra Buhara'ya kardeşi İsmail'i atamıştır. Nasr'ın 279/892 yılında vefatı ile İsmail Mâverâünnehir bölgesinin hâkimi haline gelmiştir. Buhâra merkezli bu devlet, Abdülmelik döneminde Karahanlıların batı kolunun hükümdarı İlik Han'ın 389/999 yılında başkente girerek son vermesine kadar devam etmiştir. İlik Han Buhâra'ya girdikten sonra Abdülmelik'le birlikte Sâ mânî hanedanının ileri gelenlerini Özkent'e götürerek hapsedmiştir. Sâ mânî hanedanından birisi olan Ebû İbrahim İsmail Özkent'ten kaçarak Buhâra'ya gelmiş, buradan da Harizm bölgesine gitmiştir. Harizm bölgesinde topladığı ordu ile eski Sâ mânî devletini diriltme gayretine girişmiştir. Çalışmamızda Ebû İbrahim'in bu faaliyetleri ele alınmış, devletini diriltme çalışmaları esnasında Ziyârîler, Gazneliler ve Karahanlılarla ilişkileri ve devletini kuramama sebepleri araştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sâ mânîler, Karahanlılar, Gazneliler, Ebû İbrahim İsmail, Buhâra, İlik Han.

Abstract

Samani Sultanate, which ruled in Transoxiana and Khorasan region, was originated from Saman Hudat. According to some views (historians), their roots was based on Behram Çubin. Samani Sultanate appeared in history by Esed, the son of Saman Hudâd, and his four sons in transoxiana region. One of Esed's sons, Ahmed was

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van.

appointed as the governor of Fergana in the period of Me'mun the Caliph. With the early death of Nuh, who was the governor of Semerkand, his brother, Ahmed was appointed as the governor of Semerkand. Taking his father's throne in Semerkand, Nasr (Nasr b. Ahmed) became the independent leader of Transoxiana region. Then, Nasr assigned his brother İsmail to Bukhara. With the death of Nasr in 279/892, İsmail became the ruler of Transoxiana region. Centered in Bukhara, this state continued to live until Karahanlı ruler İlik Khan entered the capital and made an end of the state in 389/999. After İlik Khan entered Bukhara, he took Abdülmelik with the prominent people of Samani Dynasty to Özkent and put them in jail. A member of Samani Dynasty, Ebû İbrahim İsmail escaped from Özkent and came to Bukhara, and went to Harizm region from Bukhara. With the army he gathered from Harizm region, he aimed to revive the Samani Sultanate. In this study, these activities of Ebû İbrahim were handled. His relations with Ziyaris, Gaznavids and Karahanlıs during his efforts to revive his state and the reasons why he couldn't build his state were tried to research.

Key Words: Samanids, Kara-Khanids, Gaznavids, Anu İbrahim İsmail, Bukhara, İlik Khan.

GİRİŞ

Kaynaklarda Sâ mânîlerin Belh hâkimi Sâ mân Hudâd'dan geldikleri ifade edilmektedir. Sâ mân Hudâd'ın soyu ise genelde Behram Çubin'e (*Behrâm Cûr*, *Behram Kûs*, *Behrâm Gûr*) (Nerşahî, 1993: 90-91; Hudûdü'l-Âlem, 2008: 56; Gerdîzî, 1953: 13; Bîrûnî, 1923: 39; İbnü'l-Esîr, 1982: V, 279; Hamdullah Müstevfî, 1387: 376-377; İbn Hallikân, 1397: V, 160; es-Sem'ânî, 1988: III, 201; Hasan İbrahim Hasan, 1987: III, 444; Büchner, 1997: X, 140; Usta, 2007, 59 vd; Usta, 2009, XXXVI, 64) bağlanmaktadır.² Sâ mân Hudâd'ın oğlu Esed'in dört oğlunun Abbasî halifesi Harun er-Reşid (170-193-786-809) döneminde devletin doğu kısımlarında görev aldıkları tahmin edilmektedir. Esed'in dört oğlundan birisi olan Ahmed Fergana'ya atanır. Halife Me'mun (198-218/813-833) döneminde Ahmed'in yedi oğluna devletin farklı şehirlerinde idarî görevler verilir. Yine Ahmed'e halife Mu'tasım (218-227/833-842) döneminde Mâverâünnehir bölgesinin idaresi verilir. Aynı bölgenin valiliğine daha sonra Ahmed'in çocuklarından Nasr atanır. Nasr'a 261/875 yılında Mâverâünnehir bölgesi iktâ olarak verildiği için bu tarihten itibaren o müstakil bir hükümdar olarak kabul edilmektedir. Aynı yıl Nasr kardeşi İsmail'i Buhâra valiliğine getirir. I. Nasr b. Ahmed'in vefat tarihi olan 279/892 yılına kadar İsmail Buhâra'da kardeşinin vekili olarak görev yapmıştır. Bu tarihten itibaren Buhâra'da İsmail (İsmail b. Ahmed 892-907) dönemi başlar. İsmail döneminde Buhâra Sâ mânîlerin başkenti haline gelmiştir. İsmail Sâ mânîlerin gerçek manada ilk hükümdarı olarak kabul edilmektedir (Nerşahî, 1993: 111 vd; Gerdîzî, 1953:

² Sâ mânîlerin Türk bir aileden gelme ihtimali ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Ancak bu konu çalışmamızla direkt alakalı olmadığı için bu tartışmalara girilmemiştir. Sâ mânîlerin Türk bir aileden gelmeleri ile ilgili tartışmalar için bkz. (Usta, 2007: 59-76. Usta, 2009: XXXVI, 64).

13 vd; İbnü'l-Esîr, 182: V, 279, 282 ve 456; Hondmîr, 1333, 1333: II, 354 vd.; Hamdullah Müstevfî, 1387: 376 vd; Büchner, 1997: X, 10 vd.; Barthold, 1997: 5/2, 1112; Usta, 2007: 86-89).

İsmail b. Ahmed (295/907) yılında hastalanmış ve bu hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. Ondan sonra II. Nuh b. Mansur'a 365-387/976-997 kadar Sâ mânî tahtına beş emir geçmiştir. II. Nuh'dan sonra yerine oğlu Ebü'l-Hâris lakaplı II. Mansur b. Nuh'a (387-389/997-999) biat edilmiştir. II. Mansur Sâ mânîlerin yıkılış dönemi emirlerindedir. Onun döneminde Sâ mânîlere (874-999) Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (963-1186), Büveyhîler (932-1055) ve Ziyârîler (927-1090) komşuluk etmektedir. Sâ mânîlerin son dönemlerinde komşularıyla arası iyi olmadığı gibi ülkenin içerisindeki güç dengeleri de karışıktır. II. Mansur b. Nuh döneminde iktidar ordu komutanlarının elindedir. Nitekim II. Mansur Sâ mânîlerin iki Türk ordu komutanı Beytüzün ve Fâik tarafından gözlerine mil çekilerek tahttan indirilmiştir.³ Yine aynı komutanlar tarafından devletin başına 12 Safer 389/20 Ocak 999 tarihinde II. Mansur'un küçük yaştaki kardeşi II. Abdülmelik b. Nuh (389-999) getirilmiştir (Utbi, 2004: 152, 153, 198, 199 ve 200; Al-Utbi, 1858: 207, 269 ve 270; Gerdîzî, 1953: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3; Hondmîr, 1333: II, 369; Hamdullah Müstevfî, 1387: 387; Şebânkarâî, 1376: 23-26; Es-Sem'ânî, 1988: III, 202-203. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, ty., XI, 323-324; Barthold, 1990: 285; Usta, 2007: 320-321; Usta, 2009: XXXVI, 65; Hunkan, 2011: 125).

Sâ mânî tahtına II. Mansur'un gözlerine mil çekilmek suretiyle tahttan indirilmesi ve yerine kardeşi II. Abdülmelik'in çıkarılması insanlar tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud (388-421/998-1030) tarafından da hoş karşılanmaz. Sultan Mahmud bu olaya sebep olanlardan II. Mansur'un intikamını almak için Merv üzerine yürür. II. Abdülmelik, Beytüzün ve Faik'in başını çektiği Sâ mânî ordusu ile Gazneli ordusu Cemaziyelevvel 389/ 19 Mayıs 999'da Merv'de karşılaşır. Akşama kadar süren savaşı Gazneli ordusu kazanır. Bu mağlubiyetten sonra Abdülmelik ve Faik Buhara'ya, Beytüzün Nisabur'a, Ebü'l-Kasım b. Simcur ise Kuhistan tarafına

³ II. Mansur'un gözlerine mil çekilmesi hadisesi özetle şöyle gerçekleşmiştir. Emir Mahmud kardeşi İsmail'e karşı taht mücadelesini kazanarak Gazne'de işleri yoluna koyduktan sonra Merv'e gelmiştir. Buradan II. Mansur'a bir elçi göndererek durumu haberdar etmiş ve Horasan bölgesindeki önceki haklarının iadesini istemiştir. Ancak Buhara'dan olumlu bir cevap alamamış, bunun üzerine Beytüzün'ün ikâmet ettiği Nisabur'a hareket etmiştir. Beytüzün ise onun gücünden korkarak bu şehri terk etmiş, Nesa ve Ebiverd tarafına gitmiştir. Bu arada o, II. Mansur'u durumdan haberdar etmiştir. Bu gelişmeler üzerine II. Mansur ordusuyla Serahs'a gelerek burada karargâh kurmuştur. Sultan Mahmud ise Nisabur'dan ayrılarak Merverrûz'un köylerinden birisi olan Kantarat-ü Zâğol denen yere gitmiş ve burada olayların gelişmesini beklemeye başlamıştır. Beytüzün ise Nesa ve Ebiverd tarafından Serahs'a II. Mansur'un yanına giderek ona katılmıştır. Ancak o, Sâ mânî emirinden beklediği ilgiyi bulamayınca Faik'le beraber II. Mansur'u kendi ikâmetgâhında (veya çadırında) emirlikten azlederek gözlerine mil çektirmiştir Bkz. (Utbi, 2004, 162-166; Al-Utbi, 1858: 224-231; Gerdîzî, 1953: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3; Şebânkarâî, 1376: 26).

kaçar. Takip eden günlerde Gazneli ordusu Horosan bölgesini Sâ mânîlerin bakiyelerinden temizler. Sonuçta Ebü'l-Kasım b. Simcur Tus tarafına kaçarken Beytüzün de Buhara'ya dönmek zorunda kalır ve II. Abdülmelik'le birleşir. Artık Sultan Mahmud Horasan bölgesinin tek hâkimi olmuştur. Buhara'da birleşen Abdülmelik, Faik ve Beytüzün'ün amaçları tekrar ordu toplayarak Horasan bölgesini geri almaktır. Ancak çok geçmeden Faik'in Şa'ban 389/Temmuz-Ağustos 999 yılında ani ölümü onların ümitlerini kırar. Dolayısıyla planlarını hayata geçiremezler. (Utbî, Yemînî, 2004: 166-175; Al-Utbî, 1858: 230-247; Gerdîzî, 1953: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3-5; Merçil, 2009: XXXVIII, 210-211; Hunkan, 2011: 126).

Batı Karahanlı Devleti hükümdarı İlik Han (388-403/998-1013) Sâ mânîlerin sarayındaki gelişmeleri ve Sâ mânîler arasında yapılan ittifakı haber aldığıında Özkent'den⁴ ordusuyla Sâ mânîlerin merkezi olan Buhâra'ya yönelir. İlik Han ordusuyla Buhara'ya doğru harekete geçtiğinde II. Abdülmelik b. Nuh'a bir elçi göndererek niyetinin samimi olduğunu, ona yardım etmek ve başındaki gailelerden kurtarmak için geldiğini, endişe etmemesi gerektiğini bildirir. II. Abdülmelik ve yakın adamları bunu haber aldıklarında endişe ve korkuya kapılmaya gerek olmadığına kanaat getirirler. Dahası Beytüzün ve Yinaltekin'le birlikte bazı ileri gelen Sâ mânî komutanları onu karşılamak üzere konakladığı yere kadar giderler. Ancak İlik Han bunların hepsini tutuklatarak tekrar Buhâra üzerine yürür. Buhâra'da herhangi bir direnişle karşılaşmadan emirlik sarayını ele geçirir (10 Zilkâde 389/23 Ekim 999). II. Abdülmelik ise komutanlarının başına gelenleri ve İlik Han'ın Buhâra'ya tekrar yöneldiğini haber aldığıında ne yapacağını şaşırılmış bir şekilde sarayını terk ederek bir yere gizlenir. İlik Han ise onun bulunması için çevreye adamlarını gönderir. II. Abdülmelik gizlenmiş olduğu yerde yakalanır ve İlik Han'ın huzuruna getirilir. İlik Han Sâ mânî devletinin bu son hükümdarının canını bağışlamakla birlikte onun Buhâra'da bırakılmasını uygun bulmaz ve beraberinde Batı Karahanlıların merkezi olan Özkent'e götürür. Nitekim kaynaklar II. Abdülmelik b. Nuh'un bu şehirde vefat ettiğini belirtmektedir. Mâverâünnehir ve Horasan çevresindeki Sâ mânî devleti bu hareketle sona ermiştir (Utbî, 2004: 179-180; Al-Utbî, 1858: 245-247; Gerdîzî, 1953: 45-47; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3-6; Hondmîr, 1333: II, 370; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388; İbn Kesîr, ty., XI, 324. Pritsak, 1997: 255; Özaydın, 2001: XXIV, 406; Genç, 2002: 11-12; Merçil, 2009: XXXVIII, 210-211; Hunkan, 2011: 126-127).

İbn İsfendiyâr Muntasır konusuna giriş yaparken diğer kaynaklardan farklı olarak, Buhara'ya İlik Han ve Sultan Mahmud'un anlaşarak beraber geldiklerini Ebu İbrahim'i yakaladıklarını, diğer bazı Sâ mânî şehzadelerini öldürdüklerini, Ebu İbrahim'in ise Nisabur'a kaçtığını ifade etmektedir (İbn İsfandiyâr, 1905:

⁴ Hondmîr bu konuda farklı olarak İlik Han'ın ordusuyla Kaşgar'dan çıktığını ve Buhara'ya geldiğini ifade etmektedir (Hondmîr, 1333: II, 370).

227). Ancak bu bilginin diğer kaynaklar çerçevesinde incelendiğinde doğru olması mümkün görünmemektedir.

EBÛ İBRAHİM'İN SÂMÂNÎ DEVLETİNİ DİRİLTME ÇABALARI

Batı Karahanlı hükümdarı İlik Han devletinin merkezi olan Özkent'e dönerken Sâmânî ailesinin ileri gelenlerini yakalatarak beraberinde götürmüştür. Her hangi bir probleme sebep vermemeleri için onların ayrı yerlerde hapsedilmesini emretmiştir. Bu ailenin Özkent'e götürülen ileri gelenleri ile ilgili bilgi çok sınırlıdır. Bunların bazı kaynaklarda isimlerine yer verilmektedir. Örneğin Utbî bunların isimlerini, *Ebu'l-Haris el-Mekhûl (II. Mansur), Abdülmelik, Ebû İbrahim (İsmail b. Nuh el-Muntasır), Ebû Ya'kub (Nuh b. Mansur er-Rıza'nın oğlu) ve bunların amcaları Ebû Zekeriye, Ebû Süleyman, Ebû Salih el-Gazi ve diğer akrabaları* şeklinde vermektedir. (Utbî, 2004: 180; Al-Utbî, 1858: 247). Bu isimler İbnü'l-Esîr'de de şöyle geçmektedir: *Abdülmelik, Abdülmelik'in kardeşi Ebû'l-Haris Mansur b. Nuh, diğer iki kardeşi Ebû İbrahim İsmail (b. Nuh) ile Ebû Ya'kub (Nuh'un oğlu), bunların amcaları Ebû Zekeriye, Ebû Süleyman ve Sâmânî ailesinin diğer üyeleri* (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 6.) Ayrıca bkz. (Usta, 2007: 327).

İlik Han'ın Özkent'e götürdüğü Sâmânî ailesinin içerisinde yukarıda geçtiği gibi çalışmamıza konu olan *Ebû İbrahim İsmail b. Nuh* da bulunmaktadır. O kaynaklardan anladığımız kadarıyla II. Nuh b. Mansur'un oğullarından birisidir. Diğer kardeşleri de anlaşılacağı gibi II. Nuh b. Mansur'dan sonra emir olan ve gözlerine mil çekilerek tahttan indirilen II. Mansur b. Nuh ve küçük yaşta tahta geçirilen II. Abdülmelik b. Nuh'dur. İbnü'l-Esîr ve Hondmîr bu ismin künyesini Ebû İbrahim İsmail b. Nuh olarak kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hondmîr, 1333: II, 370). Ayrıca bkz. (Barthold, 1997: 5/2, 1111). Ebû İbrahim İsmail b. Nuh kaderine razı olmamış ve 390/999-1000 yılında İlik Han'ın korktuğu gibi mahpus olarak tutulduğu yerden kendini ziyarete gelen bir cariyenin elbiselerini giyerek gizlice kaçmayı başarmıştır (Utbî, 2004: 180; Al-Utbî, 1858: 248; Gerdîzî, 1953: 47-48; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388).

Ebû İbrahim Özkent'ten kaçtıktan sonra önce Buhâra'ya gitmiş ancak İlik Han'ın adamları tarafından arandığı için burada ihtiyar bir kadının evine sığınarak arama faaliyetlerinin sona ermesini ve kendinden ümitlerin kesilmesini beklemiştir (Utbî, 2004: 180-181; Al-Utbî, 1858: 248; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11). Ebû İbrahim'in Buhâra'ya gitme sebebi açıktır. Bu şehri her ne kadar İlik Han kendi ülkesine katmış olsa da yıllarca Sâmânîlere başkentlik yapmış olan bu eski payitahtta bu aileye taraftar olanların olması anlaşılabilir bir konudur. Nitekim adı verilmemekle birlikte yanında kaldığı ihtiyar kadının da (Utbî, 2004: 180-181; Al-Utbî, 1858: 248; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hondmîr, 1333: II, 370) Sâmânî taraftarı olan ve onlara halâ muhabbet besleyen birisinin olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Bu son Sâmânî şehzadesinin Sâmânî devletini tekrar ihya edebilmesi ve Karahanlılardan ailesinin intikamını alabilmesi için öncelikle bir ordu toplaması gerekmektedir. Bunun için de Buhâra'da saklandığı yerden bir müddet sonra

çıkarak Harizm'e gitmeyi tercih etti. Harizm bölgesine geldiğinde⁵ Muntasır lakabını alarak ideallerini gerçekleştirmek için harekete geçti. Nitekim Ebû İbrahim'in ümitlerinin boş olmadığı bu bölgeye gittiğinde ortaya çıkmıştır. Eski Sâ mânî kuvvetlerinden ve ordusundan kaçarak Horasan ve çevresinde boş bir şekilde dolaşan askerler gayrete gelip onun yanında yer almışlardır. Böylece Ebû İbrahim'in çevresinde bir güç oluşmuş, teçhizatı ve adamları çoğalmıştır. O, kaynaklarda her ne kadar sayısı zikredilmese de kalabalık bir ordu kurmaya muvaffak olmuştur (Utbî, 2004: 181; Al-Utbî, 1858: 248; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hondmîr, 1333: II, 370; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388).

Muntasır ordusunu kurduktan sonra öncelikle Sâ mânîlerin merkezi olan Buhâra'yı ele geçirmek gerektiği düşüncesiyle kendine Hâcib olarak tayin ettiği Arslan Bâlû'yu bir birlikle Buhara'ya gönderir. Arslan Bâlû bu birlikle Buhâra'ya gelerek ani bir baskınla şehri ele geçirirken İlik Han'ın ileri gelen adamlarını da yakalar. Burada alınan esir sayısı İlik Han'ın kardeşi olduğu belirtilen Ca'fer Tekin'le birlikte on yedi olarak nakledilmektedir. Rivayetlerden Ca'fer Tekin'in Buhara'nın sorumlusu ve ordu komutanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu baskın esnasında Karahanlılardan öldürülenler de olmuştur. Arslan Bâlû esir alınan Karahanlı askerlerini zincire vurdurarak Cürcaniye'ye gönderir (Utbî, 2004: 181-182; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11).⁶ Ulaşabildiğimiz bilgiler, Buhâra'daki Karahanlı ve Arslan Bâlû'nun kuvvetlerini sayı ve teçhizat olarak tespit etmemize imkân vermemektedir. Yine bu baskının nasıl gerçekleştiği, yeni kurulmuş bir ordunun Arslan Bâlû ile gelen kısmının Buhâra'yı nasıl bu kadar kısa bir sürede ele geçirebildiği de açık değildir. Ancak gelişen olaylar bize, İlik Han'ın buraya çok asker bırakmadığını, şehirde bulunan komutan ve ileri gelenlerin de yeni kurulan ordudan haberlerinin olmadığını ve böyle bir baskın beklemediklerini düşünmemize imkân vermektedir.

Buhâra'daki diğer İlik Han taraftarları bu gelişmelerden sonra şehri terk ederek Karahanlıların ülkesine, İlik Han'ın yanına doğru kaçarlar. Arslan Bâlû ise bunların peşine düşer. Bu amansız kovalamaca Semerkant yakınlarındaki Kûhak Köprüsü (Kantarât-ü Kûhak)'ne kadar devam eder. Kaçanlar burada Semerkant

⁵ Bazı birinci el kaynaklarda ve araştırma eserlerde Ebû İbrahim'in Özkent'ten kaçtıktan sonra önce Harizm'e geldiği zikredilmektedir. Bkz. (Hondmîr, 1333: II, 370; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388; Merçil, 1989: 29).

⁶ Burada bir ayrıntıdan da bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Hamdullah Müstevfî yukarıda aktarılan Harizm ve Buhara güzergâhını farklı kaydetmektedir. Ona göre Muntasır Arslan Bâlû'yu ordu ile önceden Semerkant'a gönderir. Arslan Bâlû ordusuyla Semerkant'a gelir ve burada İlik Han'ın kardeşi Ca'fer Tekin ile savaşı. Ca'fer Tekin ve ordunun ileri gelenleri Sâ mânîlere esir düşerler. Muntasır bunları hapse attıktan sonra Buhara'ya gider. Burada İlik Han'ın şihnesi ile savaşı yaparak kazanır ve tahta oturur (Hamdullah Müstevfî, 1387: 388). Rivayetlerde farklılık görünmekle birlikte Utbî olayların geçtiği dönemde yaşamış bir tarihçidir. Hamdullah Müstevfî ise daha geç dönemde yaşamış bir tarihçidir. Diğer taraftan o olayları çok kısa aktarmaktadır. Bu sebeple yukarıda nakletmeye çalıştığımız Utbî ve İbnü'l-Esîr'den gelen rivayetin daha güvenilir olduğu kanaatini taşıyoruz.

ve çevresinin koruyuculuğu görevini yapan İlik Han'ın naibi Tekin Han'dan yardım isterler. Tekin Han kendine bağlı kuvvetler ve Buhâra'dan kaçanlarla Arslan Bâlû'ya karşı bir meydan savaşı yapar. Ancak bu savaşı kaybeder ve çareyi kaçmakta bulur. Arslan Bâlû kazanmış olduğu bu ikinci zafer sonunda elde etmiş olduğu ganimetlerle daha da güçlenir. Kaçanların peşine düşmez ve Buhâra'ya geri döner. Bu zaferden sonra Buhâra'da Sâ mânî devletinin temelleri tekrar atılmış olur. Harizm bölgesinden Buhâra'ya dönen ve devletin başına geçen Ebû İbrahim İsmail'e karşı ortaya konan tebrik ve sevgiye bakılırsa Sâ mânîler burada hâlâ halk tarafından benimsenmekte ve desteklenmektedir (Utbi, 2004: 182; Al-Utbi, 1858: 249-250; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11. Ayrıca bkz. Hunkan, 2011: 127).

Bu haberler İlik Han'a ulaştığında Türk boylarından (Ahâbîşü't-Türk) büyük bir ordu toplar ve Buhâra üzerine yürür. İlik Han'ın gelişini haber alan Muntasır ve Arslan Bâlû çarenin Buhâra'yı terk etmek ve Âmulü's-Şat'ta⁷ geçmek olduğunu görürler. Âmulü's-Şat'ta geldiklerinde buranın zorla vergilerini toplarlar. Ancak burası askerlerine dar geldiği için çöl yoluyla Horasan şehirlerinden Ebiverd'e geçerler. Ebiverd'e hâkim olduktan sonra Sâ mânîler Âmulü's-Şat'ta yaptıklarını burada tekrarlar ve halktan zorla vergi toplarlar. Muntasır Ebiverd'den de Nisabur'a gitmeyi tercih eder. Nisabur ve çevresi ise Sultan Mahmud'a vekâlet eden kardeşi Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nâsiruddin Sebüktekin tarafından korunmaktadır. Muntasır bu sefer de Gazneli topraklarına girmiştir. Ancak Ebu'l-Muzaffer şehzadenin Nisabur'a girmesine ve buralara sahip olmasına izin verme niyetinde değildir. Gazneliler ve Sâ mânîlerin orduları Nisabur'dan dört fersah uzaklıkta bulunan Ğavhak ve Büşence arasındaki çölde (391 yılının Rebiülevvel ayına iki gece kala çarşamba günü/Ocak-Şubat 1001) karşı karşıya gelirler. Muharebe çok şiddetli geçer. Ebu'l-Muzaffer savaşın kendi aleyhine dönmesinden korkarak ordusuyla Sultan Mahmud'dan yardım beklentisiyle Herat tarafına çekilmeyi tercih eder (Utbi, 2004: 182-183). İbnü'l-Esîr bu savaşı 390/999-1000 yılı hadiseleri içinde nakletmektedir. Bu olayı, *iki ordu Rebiülâhir ayında Nisabur yakınlarında karşılaştı. Onlar savaştılar, Mansur (Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nâsiruddin Sebüktekin) ve ordusu hezimete uğrayarak Herat tarafına çekildi. Muntasır Nisabur'a hâkim oldu ve ordusu çoğaldı* cümleleri ile nakletmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11). Gerdîzî H. 391 yılı hadiseleri arasında kaydetmiş olduğu bu hadiseden ayrıntılı bir şekilde bahsetmemekte ancak *Ebu İbrahim'in işi*

⁷ Âmul-Şatt: Âmul adında iki şehir vardır. Bunlardan birisi Taberistan bölgesindedir. Diğeri ise çalışmamızdaki olayların bir kısmının geçtiği yer olan Âmul-Şat'tır. Burası Buhara'nın güneybatısında Amuderya'nın sol sahilinden 5 km. uzaklıkta bir kasabadır. Bu yerleşim yeri eskiden Mâverâünnehr'e giden kervan yollarının birleşme noktasında olup ticarî öneme sahipti. Ortaçağda Horasan bölgesine ait olan Âmul-Şat günümüzde Batı Türkistan'a tabidir. Taberistan ve Türkistan'daki aynı ismi taşıyan iki şehri birbirinden ayırt etmek için ikincisine Âmul Zamm yani Zamm yakınındaki Âmul veya Âmul Ceyhun yani Ceyhun üzerindeki Âmul, veya Âmul-Şatt yani nehrin Âmul'ü adı verilmiştir. Streck, 1997: I, 427-428).

Nisabur'la beraber büyüdü Emir Mahmud ona saldırdı şeklinde kısaca kaydetmektedir (Gerdîzî, 1953: 49-50). Hamdullah Müstevfî de konuyu kısaca aktarmaktadır. O, İlik Han'ın Buhara üzerine yürüdüğünü, Muntasır'ın ise ondan korkarak buradan yanında Ebü'l-Kasım Simcur olduğu halde Nisabur'a gittiğini, bu şehirde bulunan Nasr b. Sebüktekin'le savaş yaptığını ve Emir Nasr'ın buradan kaçtığını ifade etmektedir (Hamdullah Müstevfî, 1387: 388). Rivayetlerden Sultan Mahmud'un kardeşi Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer'in mağlubiyet sonucunu yoksa taktik icabını Herat tarafına çekildiği çelişkili olmakla beraber Nisabur'un Sâ mânîlere terk edildiği kesin görünmektedir.

Bu galibiyetle Muntasır Nisabur'a hâkim olmuş, bu arada çevreden çok sayıda kişi gelerek ordusuna katılmıştır. Bu gelişmelerle Sâ mânî ordusu asker sayısı ve teçhizat bakımından daha da güçlenmiştir. Ebu'l-Muzaffer'in ordusunun yenilişi ve Nisabur'un Sâ mânîlerin eline geçişi haberi Sultan Mahmud'a ulaştığında ordusunu alır ve hızla bölgeye doğru hareket eder. Onun gelişini öğrenen Muntasır ise Gazneli ordusuyla savaşı göze alamaz. O ordusunu toplar ve İsferyân'e gider. İsferyân'i ele geçirdikten sonra adamlarına bu şehrin vergisini toplamalarını emreder (Utbî, 2004: 182-183; Al-Utbî, 1858: 250-251; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11). Gerdîzî konu hakkında fazla bilgi vermemekte ancak Muntasır'ın Nisabur'dan İsferyân ve Kirman tarafına gittiğini belirtmektedir (Gerdîzî, 1953: 50). Ebu İbrahim İsmail İsferyân'de de boş durmamış askerlerine burada halktan vergi toplatmıştır. Utbî'nin, *O arkadaşlarını şehrin mallarının vergilerini toplamaları ve adamlarının hırslarını tatmin etmeleri için İsferyân sokaklarına gönderdi* cümlesinden verginin halktan hukuksuz ve zoraki toplandığı anlaşılmaktadır (Utbî, 2004: 183).

Ebû İbrahim İsferyân'ın kendisi ve ordusu açısından emniyetli olmadığını anlamakta gecikmez. Buradan ayrılarak Ziyârililerin hükümdarı Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Veşmgîr'in baş şehri Cürcan'a gider ve onun yardımını talep eder (Utbî, 183-184; Al-Utbî, 1858: 251; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388). Muntasır'ın kendisinden yardım istemesinden memnun olan Şemsü'l-Meâlî ona altın, gümüş, elbise, halı, binek hayvanları vb. şeylerin yanında ordusuna dağıtılmak üzere maaş (aşrîniyât) takdim eder. Dahası Cîl, Deylem, Kürt ve Araplardan kurulu bir ordunun başında oğulları Dârâ ve Minûçih'r'i ona takviye kuvvet olarak gönderir. Yine Şemsü'l-Meâlî bu yardımlardan sonra İlik Han ve Sultan Mahmud'un güçlerine dikkat çekerek ona Horasan tarafına dönmekten çok, Rey'e gitmesini ve bu şehri zapt etmesini ister. Çünkü Rey'in başında bu günlerde güçlü bir idareci yoktur. Şehir vefat eden Fahruddevle'nin yerine geçen çocuk yaştaki oğlu Mecdüdevle Rüstem ve annesi Seyyide tarafından yönetilmektedir. Ebû İbrahim Muntasır bu yardımları aldıktan sonra onun tavsiyesine uyarak Rey önlerine gelir. Ancak iki taraf arasında savaş şiddetlenmeden ilginç bir gelişme yaşanır. Rey'de ikâmet edenler (özellikle melike Seyyide) Ebû İbrahim'in karargâhına casuslar gönderirler. Bu casuslar takdim ettikleri para ve hediyelerle buradan çekip gitmeleri konusunda onun en yakın adamlarını ikna ederler. Ebû İbrahim'in bu adamlarından özellikle ikisinin adı zikredilmektedir. Bunlar onun hâcibi ve komutanı Arslan Bâlû ve bir

diğer komutanı Ebü'l-Kâsım Simcûrî'dir. Bu ikisi Muntasır'la konuşarak onu Rey'i zapt etme düşüncesinden vaz geçirirler. Onlar Muntasır için en ideal davranışın Horasan'a dönmesi ve bu bölgeyi alması olduğu konusunda onu ikna ederler. Ebû İbrahim bu gelişmeden sonra Rey'den ayrılarak Damgan'a buradan da Nisabur'a gider. Bu durumda Şemsü'l-Meâlî'nin çocukları Dârâ ve Minûcihr de emirlerinde bulunan ordu ile ondan ayrılarak Cürcan'a babalarının yanına dönerler (Utbî, 2004: 184-185; Al-Utbî, 1858: 252-253; İbn İsfandiyâr, 1905: 227; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11-12; Hamdullah Müstevfî, 1387: 387 ve 388; Usta, 2007: 332-333).

Nisabur'da Muntasır'ın daha önce buradan çekilmeye mecbur ettiği Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nâsıruddin Sebüktekin bulunmakta idi. Ebu'l-Muzaffer bir önceki savaşta (Rebiülevvel 391/Ocak-Şubat 1001) düştüğü duruma düşmek istemez. O, ordusuyla şehri terk eder ve Bûzcân⁸ tarafına çekilir. Muntasır ise 391 yılının Şevval ayında/Ağustos-Eylül 1001 Nisabur'a girer ve buraya hâkim olur. Onun almış olduğu şehirlerde ilk yaptığı şey, vergi toplamaktır. Nitekim Nisabur'u aldığıda da âmillerini göndermiş ve halktan zorla vergi toplamıştır (Utbî, 2004: 185; Al-Utbî, 1858: 254; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12).

Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer bu gelişmeler üzerine ağabeyi Sultan Mahmud'dan Sâ mânî ordusuna karşı yardım ister. Sultan bu nazik durum karşısında Herat valisi Hâcibü'l-Kebîr Altuntaş'a Türklerin yiğitlerinden ve Hintlilerin çeviklerinden kurulu büyük bir ordu ile derhal yardıma gitmesini emreder. Bu ordu Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nâsıruddin Sebüktegin'in ordusuyla birleştiğinde Gazneli ordusu daha da güçlenmiştir. Gerekli gücü elde eden Ebu'l-Muzaffer vakit geçirmeden Nisabur'a dönerek Ebû İbrahim'in ordusuna saldırır. Muntasır Gazneli ordusuna karşı Arslan Bâlû, Ebi Nasr b. Mahmud ve Ebü'l-Kâsım b. Simcur ile karşı koyar. İki ordu arasında meydana gelen şiddetli savaş sonunda bu sefer kaçan taraf Sâ mânîlerin ordusu olur. Savaşı Gazneli ordusu kazanmıştır. Bir önceki Nisabur yenilgisinin rövanşını alan Ebu'l-Muzaffer tekrar şehre hâkim olur. Nisabur halkı ise Nasr b. Nâsıruddin'in şehre sahip olmasına çok sevinmiş onu hediye yağmuru ile karşılamıştır (Utbî, 2004 185; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 11; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388). Utbî'nin James Reynold çevirisinde bu durum, *Emir Nasr Nisabur'a geldiğinde şehir halkı memnuniyetlerini ortaya koydular, zafer şenlikleri yaptılar, yağmur damlaları gibi altın ve gümüş saçtılar* cümleleriyle anlatılmaktadır (Al Utbî, 1858: 254).

Muntasır bu yenilgiden sonra ordusundan geride kalanlarla Ebiverd tarafına gider. Amacı Cürcan'a giderek Şemsü'l-Meâlî'den yardım istemektir. Ancak Şemsü'l-Meâlî Rey'i almadan çekildiği için ona karşı öfkeli.

⁸ Utbî'nin James Reynolds çevirisinde Ebu'l-Muzaffer'in Cürcan tarafına çekildiği belirtilmektedir. Bkz. Al-(Utbî, 1858: 254). Halbuki onun yukarıda naklettiğimiz gibi Şemsü'l-Meâlî'nin Rey konusundaki tavsiyesini yerine getirmediği için Ziyâfîlerin başkenti olan Cürcan'a gitmesi için bir sebep yoktur. Dolayısıyla Utbî'nin Arapça nüshasında nakledildiği gibi Bûzcân olması daha muhtemel görünmektedir. Bkz. (Utbî, 2004: 185).

Dolayısıyla onun geliş haberini aldığı anda Kürtlerden 2000 kişiyi onun üzerine gönderir. Kürtler de onu bu bölgeden gitmeye mecbur bırakırlar (Utbî, 2004: 185; Al-Utbî, 1858: 254-255; İbn İsfendiyâr, 1905: 227; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12)

Ebû İbrahim hem Gazneli ordusu karşısında mağlup olmuş hem de Şemsü'l-Meâlî'nin ülke sınırlarından kovulmuştur. Kendisi şaşkın, ordusu ise perişan durumdadır. Bu arada yukarıda belirtildiği gibi o, Rey'den en yakın adamlarının telkinleri sebebiyle çekilmiştir. Ona göre düşmüş olduğu bu kötü duruma sebep Hâcib'i Arslan Bâlû'dur. Yine Arslan Bâlû Ebû'l-Kâsım b. Simcur'u kışkandığı için Nisabur'da savaşmamış ordunun yenilmesine sebep olmuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı Muntasır hâcibinin öldürülmesini emreder (Utbî, 2004: 186; Al-Utbî, 1858: 255; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388). Ancak Arslan Bâlû'nun öldürülmesi ordu içinde bir takım huzursuzluklara sebep olur. Ordu bu uygulamanın haksız olduğunu söyleyerek ayaklanır. Bu nazik durumda devreye Ebû'l-Kâsım b. Simcur girer ve orduyu yatıştırılmayı başarır. Ordunun sakinleşmesinden sonra yapılan istişareden sonra Sâ mânîler Serahs'a gitmeye karar verirler. Muntasır'ın ve adamlarının Serahs'a gitme sebepleri bu şehrin reisinin yardımını almak istemeleridir. Mansur ordusunu Serahs'a gitmesi konusunda teşvik eder. Çünkü o, bu şehrin reisinin kendisine taraftar olduğunu⁹ bilmekte ondan yardım alabileceğini ümit etmektedir. Nitekim Muntasır ve ordusu Ebiverd yoluyla Serahs'a giderler ve ümit ettikleri gibi buranın reisinin (zaîm) yardımlarıyla kendilerini toparlama imkânı bulurlar.¹⁰

Sâ mânî ordusunun Serahs'ta toplanması Nisabur Sâhibü'l-Ceyş'i Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nâsiruddin Sebüktekin tarafından dikkatle izlenmektedir. Ebu'l-Muzaffer onların burada toparlanarak problem çıkarmamaları için bir gece yürüyüşüyle Serahs'a ulaşır ve şehre hâkim bir yerde karargâhını kurar. Muntasır da savunma savaşı yapma yerine şehirden çıkarak Ebu'l-Muzaffer'in ordusunun karşısına gelir ve ordusunu savaş düzenine sokar. Meydana gelen savaşta iki taraf ellerinden gelen gayreti gösterirler. Ancak muharebeyi Gazneli ordusu kazanır. Muntasır savaş meydanını terk ederken ordusu dağılır. Bu savaşta Sâ mânî ordusundan önemli kişiler esir alınır. Bunların arasında Ebû'l-Kâsım b. Simcur¹¹

⁹ Serahs'ın reisi olarak geçen şahıs, *Babası fakîh olan Zaîm* olarak geçmektedir. Bkz. (Utbî, 2004: 186).

¹⁰ Utbî'nin, *Muntasır ve ordusu Serahs'a Ebiverd yoluyla gittiler. Oraya vardıklarında bu şehrin Mallarını zorla aldılar. Şehrin reisinin (zaîm) ihsan etmiş olduğu mallarla zengin oldular* cümlesine bakılırsa Muntasır şehrin reisinin verdiği mallarla yetinmemiş ayrıca kendi adamlarına da şehrin mallarını zorla toplatmıştır. Utbî, 2004, 186; Al-Utbî, 1858, 255). İbnü'l-Esîr de *Muntasır Cürcan'dan Serahs'a gitti ve buranın mallarını zorla topladı* demektedir. (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12). Nakledilen konular için ayrıca bkz. (Hamdullah Müstevfî, 1387: 388; Usta, 2007: 334-335).

¹¹ Bu isim Utbî'de *Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr*, *Ebû'l-Kâsım Ali b. Sîmcûr* ve *Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Sîmcûr*; *Yemînî*'nin İngilizce çevirisinde, *Ebû'l-Kâsım Sîmcûr*, Gerdîzî'de *Ebû'l-Kâsım Sîmcûrî*, İbnü'l-Esîr'de *Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr*, *Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Sîmcûr*, Hamdullah Müstevfî'de *Ebû'l-Kâsım Sîmcûrî*, *Ebû'l-Kâsım Sîmcûr* şeklinde

ve Hâcib Altûntaş da vardır ki bunlar Muntasır'ın en yakın adamlarıdır. Sâ mânî ordusundan esir alınanlar bağlanarak Gazne'ye nakledilirler. Muntasır bundan sonra ne yapacağını bilmez bir şekilde çöllere çekilirken Nasr b. Nasıruddin Sebüktekin muzaffer bir şekilde Nisabur'a döner (Utbî, 2004: 187-188; Gerdîzî, 1953: 50; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388-389). Gerdîzî aynı sayfada Muntasır'ın burada esir alınan iki önemli adamının adını Tûztaş ve Hâcib Ebû'l-Kasım Simcûrî olarak kaydetmektedir. Utbî onun zaferini, *Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer geri döndü. Allah onun şöhretini artırdı, derecesini yükseltti, yardımını gönderdi. Dört bir tarafta namını yaydı* sözleriyle özetler (Utbî, 2004: 187-188).

Ebû İbrahim bu yenilgiden sonra Guz/Oğuz Türklerinin arasına gitmiştir. Gerdîzî onun önce Ebiverd tarafına oradan Oğuz Türklerinin arasına gittiğini, (Gerdîzî, 1953: 50) İbnü'l-Esîr Serahs yenilgisinden sonra yolunu kaybetmiş bir şekilde dolaşırken Oğuz Türkleriyle *tesadüfen karşılaştığını* (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12), Hamdullah Müstevfî ise onlara iltica ettiğini kaydeder (Hamdullah Müstevfî, 389). Utbî bu yenilgiden sonra onun aceleyle Oğuz Türklerinin mahalline (mahâlû'l-Etrâk) gittiğini ifade etmektedir (Utbî, 2004: 189).

Oğuz Türkleri rivayetlere göre Sâ mânî ailesine öteden beri saygı duymakta, muhabbet beslemektedirler. Bu sebeple de Ebû İbrahim'i kabul ettikleri gibi onun bayrağının altında toplanmışlardır. Gerdîzî'nin verdiği bilgilere göre Oğuz Yabgusu Müslüman olmuş ve Muntasır'la akrabalık kurmuştur. Dahası Oğuzlar Muntasır'ın yanında İlik Han'a karşı savaşı bile göze almışlardır. Rivayetlerde onların Sâ mânîlere karşı sempatilerinin olduğu belirtilmekte ancak İlik Han'a karşı olan nefretlerinin sebepleri üzerinde durulmamaktadır (Utbî, 2004: 189; Al-Utbî, 1858: 258; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388-389). Gelişen olaylardan onların Muntasır'a yardım etme ve ganimet düşüncesiyle bu savaşa girdikleri söylenebilir. Muntasır'ın Oğuz Türkleri ile takviyeli ordusu İlik Han'la Şevval 393/Ağustos 1003 tarihinde karşılaşır (Utbî, 2004: 189; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12 Ayrıca bkz. Hunkan, 2011: 128).

Bu savaşın sebebini Gerdîzî Muntasır'ın Oğuz Türkleri ile Bâb-ı Kûhâk'a gelmesi, burada Subaşı Tekin ile savaşarak Karahanlı ordusunu yenmesi olarak kaydetmektedir (Gerdîzî, 1953: 50). Utbî ve İbnü'l-Esîr bu ayrıntıya girmeden Muntasır ve ordusunu direk İlik Han'la savaşmak için çıktığını belirtmektedir. Savaşın yapıldığı yer konusunda müellifler aynı şehirden bahsetmektedirler. Utbî İlik Han'ın Semerkant sınırına gelerek karargâh kurduğunu (hattâ enâha bi hudûd-i Semerkant) ifade etmektedir. Gerdîzî onun savaş için Semerkant'a geldiğini söylerken İbnü'l-Esîr de savaşın Semerkand yakınlarında (bi nevâhî Semerkand) yapıldığını kaydetmektedir (Utbî, 2004: 189; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12).

Oğuz Türkleri İlik Han'dan korktukları için onunla meydan savaşına girme yerine gece baskını yapmayı tercih ederler. Gece baskını o kadar sessiz ve ani olmuştur ki İlik Han ne olduğunu anlamadan ordusunun birçoğunu

kaybetmiş, birçoğu da Oğuzlara esir düşmüştür. İlik Han ise bu baskından kurtulmayı başarmıştır. Bu galibiyetten sonra Oğuzlar almış oldukları ganimet ve esirlerle memleketlerine (ilâ evtânihim) dönmüşlerdir. (Utbî, 2004: 189-190; Al-Utbî, 1858: 258; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12). Gerdîzî burada esir edilen Karahanlı komutanlarının sayısını on sekiz olarak kaydetmektedir (Gerdîzî, 1953: 50. Ayrıca bkz. Barthold, 1990: 289; Usta, 2007: 336). Yanlarında Muntasır da bulunmaktadır. Muntasır Oğuzlarla beraber yaşamaya devam eder. Oğuzlar İlik Han'dan Karahanlı esirleri karşılığında fidye almayı düşünmektedirler. Bu sebeple Muntasır'la anlaşmazlığa düşerler. İlerleyen zaman Muntasır'la Oğuzların aralarının tamamen ayrılmasına sebep olur. Çünkü biraz düşünme zamanı bulan Oğuzlar İlik Han'a karşı giriştikleri savaştan pişman olmuşlar onunla barışmak için çareler aramaya başlamışlardır. Bunun için de ellerinde bulunan esirleri İlik Han'a teslim ederek barış yapmanın en uygun çare olduğunu düşünmektedirler. Bu haber Muntasır'a ulaştığında o, içinde bulunduğu durumdan çok korkar. Bir gece sadık adamlarından seçtiği 300 atlı, 400 yayadan oluşan 700 kişiyi de yanına alır ve Oğuzları terk ederek kaçar. Oğuzları terk eden Muntasır'ın Ceyhun Nehri kıyısına geldiği ifade edilmektedir. Utbî onun Ceyhun Nehri'ne ulaştığını ve zor şartlarda karşıya geçtiğini, Gerdîzî Varğân/Derğân güzergâhına geldiğini ancak nehrin buz tuttuğunu, İbnü'l-Esîr Ceyhun Nehri'ni geçtiğini ve Âmulü's-Şat'ta indiğini belirtmektedir (Utbî, 2004: 189-190; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12; Ayrıca bkz. Köymen, 1993: 50). Anladığımız kadarıyla o, Ceyhun'u geçerek Âmulü's-Şat'ta yani Horasan bölgesine gitmiştir. Ancak ifade edildiği gibi nehri çok zor şartlarda geçmiştir. Çünkü nehir kış mevsimi olduğu için buz tutmuştur ve geçişe imkân vermemektedir. Muntasır nehrin üzerine atların ayaklarının kaymaması için saman döktürür ve karşıya geçmeyi başarır. Kendini takip eden Oğuz Türkleri ise güneşin yükseldiği vakit nehre ulaştıkları için buz çözülmüştür. Bu sebeple onlar karşı tarafa geçme imkânı bulamazlar ve geriye dönmek zorunda kalırlar (Utbî, 2004: 190; Gerdîzî, 1953: 50; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12; Şebânkarâî, 1376: 28). Oğuzlar muhtemelen İlik Han'la barışmak için Muntasır'ı da diğer Karahanlı esirlerle beraber teslim etmek istiyorlardı. Yoksa Muntasır'ın onları terk ederek kaçması, Oğuz Türklerinin de onu takip etmesi için bir sebep görünmemektedir. Peki bu Oğuz Türkleri kimlerdi ve nerede yaşıyorlardı?

Kaynaklarda bu günlerde adı geçen Oğuz Türklerinin toplandıkları bölgenin neresi olduğu belli değildir. Utbî ve İbnü'l-Esîr onların yukarıda geçtiği gibi Muntasır'la birlikte Semerkant yakınlarında İlik Han'ın ordusuna bir gece baskını yaptıktan sonra aldıkları ganimet ve esirlerle birlikte vatanlarına döndüklerinden (ve ingalabû bimâ ğanemûhu ilâ evtânihim-ve âdû ilâ evtânihim) (Utbî, 2004: 190; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12) bahsetmektedir. Yine ileride bahsedileceği gibi Hondmîr'in nakline göre Şaban 394/Mayıs-Haziran 1004 tarihinde Semerkant sınırındaki Bûrnamez köyünde Karahanlı ve Sâ mânî ordusu arasında yapılan meydan savaşından sonra da Oğuzlar vatanlarına dönmüşlerdir (Hondmîr, 1333: II, 370). Bu durumda Muntasır'a yardım eden Oğuz Türklerinin Maverâünnehir bölgesinde Semerkant çevresinde toplandıkları bir bölgenin

olması gerekir. Nitekim Mehmet Altay Köymen aynı sorunun cevabını ararken, onların Maverâünnehir bölgesinde Buharâ civarında bir yurtlarının olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. Ona göre Oğuzların yurtları Sâmanoğulları hanedanının son temsilcisinin başarısızlığından sonra Maverâünnehir’le birlikte Karahanlılar Devletinin hâkimiyetine geçmiştir (Köymen, 1993: 65).

Bu tespitten sonra cevap aramız gereken bir soru daha vardır. Yukarıda aktarmaya çalıştığımız gibi, Muntasır, Oğuz Türklerine katılmadan önce Nisabur Sâhibü’l-Ceyş’i Ebu’l-Muzaffer Nasr b. Nâsiruddin Sebüktekin ile Serahs’da savaşmış, yenilerek kaçmış ve daha sonra Oğuz Türklerine katılmıştır. Gerdîzî onun bu yenilgiden sonra önce Ebiverd tarafına oradan Oğuz Türklerinin arasına gittiğini ifade etmektedir (Gerdîzî, 1953: 50). Bilindiği gibi Nisabur, Serahs ve Ebiverd Horasan bölgesi şehirlerindedir (Hudûdü’l-Âlem, 2008: 56-58). Bu durumda Muntasır kendine yardım eden Oğuzlarla Horasan bölgesinde mi karşılaşmıştır? Dolayısıyla onların bu çevrede yaşadıkları bir bölgelerinin olması mümkün müdür? Bu soruya bu bilgiler ışığında olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen o Serahs yenilgisinden sonra Ebiverd’e gelmiş buradan Ceyhun Nehri’ni geçerek Maverâünnehir bölgesine geçmiş ve Oğuz Türkleri ile bu bölgede karşılaşmıştır. Muntasır’a yardım eden Oğuzların kimlikleri konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar onların daha çok Selçuklu Türkleri oldukları yönündedir. Ancak konumuz Ebu İbrahim İsmail’e yardım eden Oğuzların kim oldukları ile ilgili olmadığı için çalışmamızda bu tartışmalara girilmemiştir. (Bkz. Şebânkarî, 1376: 28; Barthold, 1990: 289; Köymen, 1993: 52 vd.; Pritsak, 1997: 255; Genç, 2002: 12; Usta, 2007: 335-336.)

Muntasır Âmulü’ş-Şat’ta da huzurlu değildir. İbnü’l-Esîr’in ifadesiyle o, burada, her nereye gitse onun yüzünden gelecek belalardan korkuları sebebiyle halk tarafından kovulmaktadır (İbnü’l-Esîr, 1987: VIII, 12). O kendine sığınacak bir güç aramaktadır. Ancak kime, hangi devlete sığınacaktır. Çaresiz bir şekilde Sultan Mahmud’a bir mektup yazar ve içinde bulunduğu durumu aktarır. Gerdîzî onun Sultan Mahmud’a gönderdiği elçisinin adını Mers Nakîb olarak kaydetmektedir. Muntasır bu mektubunda atalarının onun üzerindeki hukukunu hatırlatır. Ona sığınmak istediğini, kendine itaata hazır olduğunu, Sâ mânîlerin kötü durumunu ancak onun yardım ve tavsiyeleri ile düzeltebileceğini ifade eder. Sultan’ın mal ve askerine ihtiyacı olduğunu belirtir. İfade ettiği şeyler konusunda samimi olduğunu bildirir. Bu arada o her ne kadar Sultan Mahmud’a içinde bulunduğu durumu anlatan bir mektup yazsa da Sultan’ın cevabını beklemeden Merv tarafına gider. Merv’in şehirlerinden Keşmîhan’da konaklar (Utbî, 2004: 190; Al-Utbî, 1858: 260-261; Gerdîzî, 1953: 50; Hudûdü’l-Âlem, 2008: 60; Hamdullah Müstevfî, 1387: 389). Erdoğan Merçil onun Sultan’ın cevabını beklemeden Âmulü’ş-Şat’tan ayrılma sebebini Muntasır’ın Sultan Mahmud’dan istekleri konusunda olumlu bir cevap alacağını ümit etmemesi olarak açıklamaktadır (Merçil, 31). Utbî ise onun buradan hemen ayrılma sebebini Türk tehlikesi olarak kaydetmektedir. O Türklerden korktuğu için Merv’e gitmeyi tercih etmiştir (Utbî, 2004: 190; Al-Utbî, 1858: 260). Muntasır’ın içinde bulunduğu dönemi düşündüğümüzde cümlede geçen Türk tehlikesinden kastın

Gaznelilerden çok yukarıda anlatıldığı gibi Semerkant civarında yapılan savaş ve sonrasında cereyan eden olaylar sebebiyle Karahanlılar ve özellikle Oğuz Türkleri olduğunu söylemek mümkündür. Onun korktuğu Türkler Gazneliler olsa Sultan Mahmud'a elçi göndermesi için herhangi bir sebep de yoktur.

Muntasır Merv'de de boş durmaz. O içinde bulunduğu durumdan bir çıkış yolu aramaktadır. Bunun için de o Merv'in reisi olan ve Hâherzâde olarak bilinen Ebû Ca'fer'e bir elçi göndererek yardım ister. Ebû Ca'fer Gaznelilere bağlıdır. Muntasır'ın ondan yardım talep etme sebebi ise Sâ mânîlerin ihtişamlı günlerinde yaşanan olaylara dayanmaktadır. Buna göre aslında Ebû Ca'fer önceleri vasfı olmayan birisi olmakla birlikte Sâ mânîler döneminde devlet hizmetine girmiş zamanla yükselerek belirli makamlara gelmiştir. Ancak Muntasır'ın ümitleri boşa çıkar. Ebû Ca'fer onun isteklerini yerine getirmediği gibi, elçisini geri çevirir. Dahası ordusuyla şehirden çıkarak üzerine saldırır. Ancak yapılan vuruşma sonunda Muntasır'ın adamları onun çevresindeki savaşçıları dağıtır. Ebû İbrahim bu savaşı kazanmakla birlikte Merv'i alma ve burada ikâmet etme yerine 394/1003-1004'de Ebiverd'e gitmeyi uygun bulur.¹² Ancak tam bu günlerde bir başka gelişme olur. Sultan Mahmud Muntasır'ın elçisine çok iyi davranmış, ona ikramlarda bulunmuştur. Muntasır'ın kendisinden istediği şeyleri uygun bulmuş ve ona yardım etmeye karar vermiştir. Yine o kendisine bağlı olan Merv reisi Hâherzâde'nin oğluna¹³ Muntasır'dan özür dilemesini ve ona yardım etmesini emreden bir nâme göndermiştir. Bu durumda yaptıklarından pişman olan Hâharzade'nin oğlu Muntasır'dan özür dilemeye mecbur kalır ve ona hizmet etmeye karar verir (Utbî, 2004: 190-191; Al-Utbî: 261-262; Gerdîzî, 1953: 50).

Sultan Mahmud'un kendisine gösterdiği bu anlayış ve olumlu cevaptan sonra Ebû İbrahim için işler yoluna girmeye başlamış, en azından can tehlikesi kalmamıştır. Ancak ona bu arada başka bir yardım eli uzanır. Nesa şehrinin reisi olduğunu anladığımız Hâcib Ebû Nasr Nasr b. Mahmud Gaznelilere bağlı olmasına rağmen ondan tarafa geçmiştir. Muntasır'a itaat ve yardım etme konusunda samimi olduğunu göstermek için de Nesa'da onun adına hutbe okutmuştur. Bu gelişme üzerine Muntasır Sultan Mahmud'a itaat etmektense Nesa şehrine gitmeyi tercih eder. Ancak Muntasır ve kendisine yardım elini uzatan Hâcib Ebû Nasr için bir başka problem ortaya çıkar. Bu problem Nesa halkıdır. Nesa halkı Hâcib Ebû Nasr'ın Muntasır'a yardım sebebiyle ortaya

¹² Bu savaşı kimin kazandığı konusunu tam anlayabilmek mümkün değildir. Örneğin Gerdîzî bu savaşı Ebû Ca'fer'in kazandığını belirtmektedir (Gerdîzî, 1953: 50). Utbî'deki ifadeyi okumaya bağlı olarak iki taraf da kazanmış olabilir. Yemînî'nin İngilizce çevirisinde savaşı Muntasır kazanmıştır. Al-Utbî, 1858: 261. Aydın Usta bu savaşı Sâ mânîlerin kaybettiğini ve Muntasır'ın Ebiverd tarafına gitmek zorunda kaldığını ifade etmektedir (Usta, 2007: 337-338). Biz el-Yemînî'deki cümlelerden Muntasır'ın kazandığını söylemenin daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

¹³ Bu isim Utbî'de, *Hâharzâde* demekle meşhur *Ebû Ca'fer* şeklinde ve *İbn Hâharzâde* şeklinde, Gerdîzî'de ise Ebu Ca'fer Hâherzâde şeklinde geçmektedir (Utbî, 2004: 189-190; Gerdîzî, 1953: 50).

çıkacak tehlikelerin ve başlarına gelecek belaların bilincindedir. Bu sebeple de bu ittifakı bozmak ve Muntasır'ın Nesa'ya girmesini engellemek için Harizmşah'a mektup yazarak kendilerine yardım etmesini isterler. Bu talebi olumlu karşılayan Harizmşah ise bu iş için ayanlarından birisi olan Ebu'l-Fazl el-Hâcib'i Muntasır ve Ebû Nasr'ın üzerine gönderir. Bu arada Muntasır Ebû Nasr'ın yardımcılarıyla ordu ve silah yönüyle güçlenmiştir. Bu iki ordu Üstüvâ köylerinden Habûşân'da karşı karşıya gelirler. Gece yapılan savaşı Muntasır'ın kaybettiği ise gün ağarmaya başladığında anlaşılır. Hâcib Ebû Nasr Nasr b. Mahmud ve İbn Hüsamüdevle Ebu'l-Abbas Taş savaşta ölmüş Sâ mânî ordusu ise dağılarak çöllere kaçmıştır (Utbî, 2004: 191-192).

Muntasır bu yenilgiden sonra İsferyân'a gider. Ancak şehir halkı çıkacak fitne ve sonuçlarından korktukları için tıpkı Nesa halkı gibi onu buraya sokmazlar. Bu durumda bu Sâ mânî şehzadesi Serahs tarafına gitmeyi tercih eder. Hâlbuki o bu şehir önlerinde daha önce Gazneli ordusuna mağlup olmuş ve kaçmak zorunda kalmıştır. Böyle bir durumda Muntasır'ın niçin Serahs tarafına gittiği anlaşılammakla birlikte almış olduğu yenilgilerden sonra plansız bir şekilde rast gele hareket ettiğini söylemek mümkündür. Serahs sınırına geldiğinde daha önce Habûşân yenilgisinde kaçan askerleri de onun yanına gelerek ordusuna katılırlar. Muntasır yoluna devam eder, Kutnan sahilinden Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhâra'ya gelir. Buhâra şihnesi ise onu şehre sokmadığı gibi yakalamak ister. Çıkan savaşta kaçan taraf yine Muntasır'ın askerleri olur. Muntasır Buhâra'dan Debusiye'ye buradan da Nur köyüne geçer. Muntasır'ın burada da imdadına Semerkant'ın Reîsü'l-Fityân'ı olan ve İbn Alemdâr (Alemdâr oğlu)¹⁴ olarak bilinen kişi yetişir. Muntasır tarafına geçen Alemdâr oğlu 3000 adamıyla onun yanına gelir ve itaat arz eder. Semerkant'ın ileri gelenleri de 300 gulam ve çeşitli hediyeler göndererek ona bağlılıklarını bildirirler.¹⁵ Bu arada Muntasır'a Oğuz Türkleri de katılırlar. Kaynaklarda Oğuzlardan kendisine kaç kişinin katıldığı ve bunların teçhizat ve donanımları hakkında bilgi verilmediği gibi yukarıda anlatılan 393/1003 yılındaki hadiselerden sonra iki taraf arasında nasıl bir olumlu gelişme olduğu da nakledilmemektedir. Ancak her şeyin bittiği bir anda talihin Muntasır'a tekrar gülerek ona eski kuvvetini kazanma imkânı sağladığı açıktır (Utbî, 2004: 192-193; Al-Utbî, 1853: 263-264; Hondmîr, 1333: II, 370).

Ebû İbrahim İsmail her ne kadar bu yeni katılımlarla tekrar toparlanma imkânı bulsa da hareketleri çevredeki devletler tarafından dikkatle izlenmektedir.

¹⁴ Yukarıda adı geçen (İbn Alemdâr) Alemdâr oğlu Utbî Tarihi'nde *Reîsü'l-Fityân* olarak geçen Hondmîr'de *Semerkant Sipehsâlârı* olarak zikredilmektedir (Utbî, 2004: 192; Hondmîr, 1333: II, 370). Reîsü'l-fityân'dan kasıt bu dönemde yaygın olan Fütüvvet teşkilatının başı olmalıdır.

¹⁵ Utbî *Tarihi*'nde Semerkant'ın ileri gelenlerinin Muntasır'a göndermiş olduğu 300 *gulâm* Hondmîr'de *300 Türk gulâm* şeklinde zikredilmektedir. Yine Hondmîr, Alemdâr oğlu'nun beraberindeki adamlarının sayısını 1000 olarak kaydetmektedir (Utbî, 2004: 192-193; Gerdîzî, 1953: 50-51; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12; Hondmîr, 1333: II, 370; Barthold, 1990: 289; Usta, 2007: 339).

Nitekim Sâ mânîlerin Semerkant tarafında tekrar güçlenmesi Karahanlı hükümdarını endişelendirmeye yetmiştir. İlik Han Türk ülkelerinden (min diyârâtî't-Türk) topladığı ordusu ile harekete geçer ve onun üzerine yürür. Karahanlı ve Sâ mânî ordusu arasında meydana gelen savaş Semerkant sınırında Bûrnamez köyünde yapılır. Şaban 394/Mayıs-Haziran 1004 tarihinde vuku bulan meydan savaşını bu kez kazanan Muntasır olmuştur. Savaş sonunda İlik Han bulunduğu yeri terk etmek zorunda kalmış, ordusu ise dağılmıştır. Nakillerden Muntasır'ın bu savaşı Oğuz Türkleri sayesinde kazandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bunlar daha fazla ganimet alabilmek için İlik Han'ın kaçan askerlerinin peşine düşmüşler, öldürebildiklerini öldürmüşler, bazılarını da esir almışlardır. Oğuzların eline bu savaştan çok sayıda ganimet, erkek ve kadın esir geçmiştir. Onlar daha sonra adetleri üzere ganimetleri paylaşmak için kendi bölgelerine dönmüştür. İlik Han ise Muntasır'ın peşini bırakma düşüncesinde olmadığı gibi Bûrnamez yenilgisini içine sindirebilecek birisi de değildir. O ülkesine döner, dağılan ordusunu tekrar düzenler, gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra tekrar Sâ mânîlerin üzerine yürür. Bu sefer iki ordu Dîzek ve Hâves arasında bir yerde tekrar savaşa tutuşurlar. Savaşın şiddetlendiği esnada Muntasır'ın ordusunda bozulmalar ve ihanetler ortaya çıkmaya başlar. Onun komutanlarından Hasan b. Tâk savaşın en şiddetli zamanında 5000 adamıyla İlik Han tarafına geçer ve ondan af diler. Bu ihanet Muntasır'ın ordusunda sarsıntıya ve bozguna yol açar. Sâ mânî ordusu Karahanlılar karşısında büyük bir mağlubiyet yaşar. Muntasır'ın çok sayıda adamı İlik Han'ın askerlerinin intikam kılıçları altında can verir. Bûrnamez savaşını Oğuz Türkleri sayesinde kazanan Muntasır onların yokluğunda Dîzek ve Hâves arasında yapılan savaşı kaybetmiş ve kaçmak zorunda kalmıştır (Utbî, 2004: 193-194; Al-Utbî: 264-265; Gerdîzî, 1953; 51; İbnü'l-Esîr, 1987; VIII, 12; Hondmîr, 1333: II, 370. Hamdullah Müstevfî, 1387: 389; Hunkan, 2011: 131).

Ebû İbrahim İsmail buradan Ceyhun Nehri kıyısına gelir ve gemi olmadığı için adamlarına sal yaptırarak karşıya geçer. Sâ mânîler savaş meydanlarında mağlubiyet üstüne mağlubiyet almakta, bir yerde sürekli kalamamaktadır. Ordu her girdiği savaştan perişan çıkmaktan, sığınmak için gittiği şehirlerden kovulmaktan ve kaçmaktan bitkindir. Yine Muntasır'ın teçhizat, asker ve yiyecek sıkıntısı had safhadadır. Nitekim o Ceyhun'u geçtikten sonra Cüzcân bölgesinde bulunan Andhoz'a gider. Ordusunun yiyecek sıkıntısını gidermek için bulduğu hayvanları toplatarak adamlarına dağıtır. Buradan çöl yoluyla Kantarat-ı Zâğol'e geçer (Utbî, 2004: 194; Hondmîr, 1333: II, 370). İbnü'l-Esîr onun Cüzcân bölgesinde halkın malların yağmalattıktan sonra Merv'i ele geçirmek için harekete geçtiğini belirtmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 12).

Muntasır'ın haberleri Sultan Mahmud'a ulaştığında o, işin ciddiyeti sebebiyle acele olarak Belh'e gider. Belh'e geldiğinde Ferîğûn b. Muhammed'i 40 komutanla birlikte bu problemi ortadan kaldırması ve Ebû İbrahim'in

ordusunu dağıtması için gönderir.¹⁶ Muntasır ise Gazneli ordusunun üzerine geldiğini görünce Kuhistan bölgesinde bulunan Cünâbez'e gider. Cünâbez'e ulaştığında Gazneli komutanlar Sâhibü'l-Ceyş Ebu'l-Muzaffer Nasr b. Nasıruddin, Serahs valisi Toğancık ve Tus valisi Arslan Câzib onun üzerine yürür. Bu ordudan korkan Sâmnî şehzâdesi önce Cûmend'e oradan da Bistâm'a gider. Bistâm'a geldiğinde bu kez Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Veşmgîr onun üzerine Şahcâniye Kürtlerinden 2000 kadar savaşçı gönderir. Kürtlerin baskısıyla Muntasır buradan Biyâr'a kaçmak zorunda kalır (Utbî, 2004: 195; Al-Utbî, 1853: 266; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 13). Hiçbir yerde duramayan Muntasır, sürekli yer değiştirmekte, gerçekleştirmeye çalıştığı hayalinin imkânsızlığını yavaş yavaş idrak etmektedir.

Muntasır Biyâr'da da huzurlu değildir. Kendini emniyette hissetmemekte içinde bulunduğu durumdan bir çıkış yolu aramaktadır. Bu sebeple burada da fazla kalmaz ve aceleyle Nesa'nın bir köyü olan Bidâr'a gider. Burada kendisine İbn Surhak es-Sâmnî'den bir mektup gelir. İbn Surhak İlik Han'a karşı kendisine yardım edeceğini yazmakta, bunun için de yanına gelmesi için onu teşvik etmektedir. Hâlbuki İbn Surhak İlik Han'ın müttelikidir ve amacı da Muntasır'a yardım etmek değil onu yakalamaktır. Muntasır oraya gidip gitmeme konusunda tereddüt geçirse de bir çıkar yol bulma ümidiyle yönünü Buhâra'ya doğru çevirir (Utbî, 2004: 195; Al-Utbî, 1858: 266-267; Gerdizî, 1953: 51; Usta, 2007: 881) ve Âmul Çölü yoluyla Bi'r-u Hammâd denen yere gelir. Burada ordusu kendinden önce nehri geçmek için acele ederek öne geçse de nehrin donma mevsimi olduğu için karşıyı hemen geçemezler. Bu arada sürekli hareket ve savaştan bıkip usanmış olan askerler bir çıkış yolu aramaktadır. Davranışlarına bakıldığında onlar artık Muntasır'la devam etmenin ve başarıya ulaşmanın imkânsızlığını idrak etmiş görünmektedirler. Bu sebeple kendi aralarında istişare ederek İlik Han'ın iki hâcibi Süleyman ve Sâfi'ye katılma kararı alırlar ve karşıya geçerler. Askerler bu iki hâcibe katıldıkları gibi Muntasır'ın içinde bulunduğu kötü durumu da haber verirler. Muntasır kendi ordusu tarafından terk edildiği gibi ihanete de uğramıştır. Kaynaklarda geçen cümlelerden Ebû İbrahim'in ordusunun kendisini terk ve ihanet ettiğinden haberi olmadığı anlaşılmaktadır. O çadırında iken etrafının İlik Han'ın askerleri tarafından çevrildiğini fark etmemiştir bile. Uğradığı ihaneti fark ettiğinde bir saat kadar İlik Han'ın askerleriyle savaşmış ancak durumun imkânsızlığı sebebiyle çareyi buradan da kaçmakta bulmuştur (Utbî, 2004: 196; Al-Utbî, 1853: 267; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 13).

Muntasır'ın kendini terk etmeyen muhafızları ve iki kardeşi Ribat-ı Büsrâ denen yerde İlik Han'ın adamları tarafından yakalanmış ve esir alınarak Özkent'e götürülmüşlerdir. En sonunda yanında sekiz arkadaşı kalan Muntasır ise gezginci Arab kabilelerinden birisi olan İbn Buhayc'ın konaklama yerine gitmiş ve onun obasına sığınmıştır (Utbî, 2004: 196; Al-Utbî, 1858: 267; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 13; Barthold, 1997: 5/2, 1112; Merçil, 2009: 31). İbn Buhayc'ın kamp yerinin

¹⁶ Utbî, *Ferîğûn b. Muhammed'i 40 komutanla birlikte Muntasır'ın fesadını ortadan kaldırması ve ordusunu dağıtması için gönderdi* cümlesini kullanmaktadır (Utbî, 2004: 194-195).

kaynaklarda çölde olduğu ifade edilmekle beraber hangi çöl olduğu kaydedilmemektedir. Barthold ve Erdoğan Merçil bu çölün Merv civarında olduğunu belirtmektedir (Barthold, 1997: 5/2, 1112; Merçil, 1989: 31). Bu obanın başında bu günlerde Mâh Rûy Bundâr adında birisi reistir ve bizzat Sultan Mahmud tarafından atanmıştır. Mâh Rûy Muntasır'ın bağlanması ister. Gece olunca da Arablar onun korunma hakkına riayet etmezler ve öldürürler. Muntasır'ın cesedi daha sonra Rûzbârzem köyüne nakledilir ve 395 yılının Rebiülevvel ayında (Aralık-Ocak 1004-1005) buraya defnedilir. Bu son Sâ mânî şehzadesinin acı sonunu Sultan Mahmud öğrendiğinde çok üzülür. Onun ölüm emrini veren Mâh Ruy'un yakalanmasını emreder ve onu öldürtür. Özel olarak İbn Buhayc'ın genelde de bu gezginci Arapların obalarını dağıtır (Utbî, 2004: 196-197; Al-Utbî, 1858: 268; Gedîzî, 1953: 51; İbnü'l-Esîr, 1987:VIII, 13; Hondmîr, 1333: II, 371; Hamdullah Müstevfî, 1387: 389; Şebankarâî, 1376: 28; Barthold, 1990: 290; Merçil, 1989: 31; Usta, 2007: 342; Özaydın, 2001: XXIV, 406; Huncan,2011: 132,133). Muntasır'ın vefatıyla Sâ mânî devletini tekrar ihya etme çabaları son bulmuş, Utbî'nin ifadesiyle her devlet gibi *bu devletin de koru, rüzgârın savurduğu küle dönmüştür* (Utbî, 2004: 196- 197).

SONUÇ

Muntasır lakaplı Ebû İbrahim İsmail b. Nuh aynı zamanda son Sâ mânî emirlerinden Mansur ve Abdülmelik'in kardeşidir. İlik Han 389/999 yılında Buhâra'ya girerek Sâ mânîler devletine son vermiş ve bu devletin ileri gelenlerini merkezi Özkent'e götürmüştür. Muntasır 390/999-1000 yılında hapis tutulduğu yerden kaçarak tekrar Buhâra'ya gelmiş, buradan Harizm bölgesine giderek ordu toplamış ve Sâ mânî devletini tekrar diriltme faaliyeti başlatmıştır. Ancak onun bu faaliyeti vefat tarihi olan 395/1004-1005 yılına kadar bir sonuç vermemiş, Sâ mânî devleti canlandırılmamıştır.

Bu devletin Muntasır'ın bütün gayretlerine rağmen diriltilememesinin çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Muntasır'ın kurduğu ordu zaman zaman Karahanlı ve Gazneli orduları karşısında başarılar kazansa da düzenli bir ordu değildir. Ordu öncelikle Sâ mânîler yıkıldıktan sonra Maverünnehir, Harizm ve Horasan bölgelerinde âtlı bir şekilde dolaşan eski Sâ mânî askerlerinden oluşmaktadır. İkinci olarak bu ana kütleye Sâ mânîlere vefa borcu olan ve onlara minnet duyan bazı gruplar ve kabileler katılmıştır. Sâ mânî ordusunu güçlendiren bir başka grup da sadece savaşlarda ganimet alma düşüncesiyle hareket eden unsurlar olmuştur. Dolayısıyla en kritik zamanlarda ordudan ayrılmalar, zaman zaman ihanetler ve terk etmeler yaşanmıştır.

Muntasır'ın sıkıntılarında birisi de emri altındaki ordusunun iâşe, maaş, teçhizat vb. ihtiyaçlarını karşılamada karşılaştığı problemlerdir. O ordusunun ihtiyaçlarını karşılamada Gaznelilere ve Ziyârilere muhtaçtır. Bunun yanında Gaznelilere ait olan bazı şehirlerde Sâ mânîlere minnet duyan yöneticilere sığınmıştır. Ordunun ihtiyaçlarını karşılama konusundaki sıkıntısı onu aslında bir başka uygulamaya mecbur bırakmıştır ki devlet kurmasını engelleyen en büyük sebeptir. Muntasır hâkim olduğu şehirlerde kanunsuz vergi toplamış, halkın

mallarını müsadere ettirerek ordusuna dağıtmıştır. Bu durum Muntasır'ın ilk ortaya çıktığında kapılarını kendine açan şehirlerin ve kendisini hediyelerle karşılayan şehir halkının zaman geçtikçe onu istememelerine dahası her gittiği yerden kovmalarına sebep olmuştur. En sonunda o bütün desteklerini kaybetmiş, çölde bir obaya sığınacak kadar yalnız kalmıştır.

Muntasır'ın ana problemlerinden birisi de kendisine bir merkez bulamamasıdır. Ebû İbrahim hapisten kurtulduğu günlerde Sâ mânîlerin başkenti olan Buhâra'ya hâkim olmuş ancak burayı elinde tutamamıştır. Mücadeleleri esnasında ise hâkim olduğu şehirlerde kalıcı olamamıştır. Muntasır'ın önce bazı savaşlar kazanmakla birlikte sonraki dönemlerde sürekli yenilmesi ve kaçması, bu mücadeleler esnasında devamlı surette asker ve teçhizat kaybına uğraması askerlerinin ümitlerini yitirmesine nihayet kendisini terk etmelerine sebep olmuştur.

Muntasır faaliyetlerini Karahanlılar ve Gazneliler gibi güçlü devletlerin olduğu bir coğrafyada başlatmıştır. Böyle derme çatma bir ordu ile onun, dönemin güçlü ordularının arasından sıyrılıp devletini ihya etmesi mümkün olmamıştır.

Muntasır'ın Karahanlılarla ilişkileri ölüm kalım mücadelesi şeklinde devam etmekle birlikte Gaznelilerle ilişkilerinde aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Gazneliler Sâ mânîlerin içinden çıkmış olan bir devlettir. Bu sebeple onlar Sâ mânîlere karşı saygı ve minnetlerini muhafaza etmişler, aradaki bu hukuku korumuşlardır. Arada zaman zaman savaşlara varan anlaşmazlıklar vuku bulsa da bu anlayış ve uygulamayı Gaznelilerin kurucusu olan Alptekin'den itibaren Muntasır'ın vefatına kadar görmek mümkündür. Nitekim Muntasır her ne kadar bu faaliyeti esnasında Gazneli topraklarına girmiş, bu devletin şehirlerini işgal etmiş ve ordularını dağıtmışsa da çaresiz kaldığı zaman Sultan Mahmud'a mektup yazarak af dilemiş ve yardım istemiştir. Sultan Mahmud bütün bu olumsuz şartlarda bile komutanına Muntasır'a yardım etmesini emretmiş ve onun imdadına koşarak iki taraf arasındaki hukuka riayet etmiştir. Dahası Sultan Mahmud onun öldürülüşüne çok kızmış ve ona bu kötülüğü yapanların obasını dağıtarak ölüm emrini veren reislerini aynı akıbete mahkûm etmiştir.

KAYNAKLAR

Barthold, V. V. (1990). **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, Hazırlayan, Hakkı Dursun Yıldız, TTK., Basımevi, Ankara.

Barthold, W., (1997). "İsmail b. Nuh", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., 5/2, 1112, Eskişehir.

Barthold, W., (1997). "İsmail b. Ahmed" **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., 5/2, 1111-1112, Eskişehir.

Bîrûnî, Ebu Reyhâh Muhammed b. Ahmed, (1923). **Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye**, Tah. C. Eduard Sachau, Leibzig.

Büchner, V. F., (1997). "Sâ mânîler", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., X, Eskişehir.

Genç, Reşat, (2002). **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK yayınları, Ankara.

- Gerdîzî, Ebu Said Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Muhammed, (1953). **Tarih-i Gerdîzî (Zeynü'l-Ahbâr)**, tak., Mirza Muhammed Han Kazvinî, Tahran.
- Hamdullah Müstevfî, Ebu Bekir b. Ahmed b. Nasr, Müstevfî Kazvînî, (1387). **Tarih-i Güzîde**, Tah., Abdü'l-Hüseyn Nevâhî, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran.
- Hasan İbrahim, Hasan, (1987). **İslâm Tarihi**, Tercüme: İsmail Yiğit vd., Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- Hondmîr, Ğiyâsüddîn b. Hümâmüddîn, (1333). **Tarih-u Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâd-ı Beşer**, Kitâbhâne Hayâm Hıyâbân Nâsır Hüsrev, Tahran.
- Hudûdü'l-Âlem**, (2008). Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Huncan, Ömer Soner, (2011). **Türk Hakanlığı (Karahanlılar)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, (1982), **el-Kâmil fi't-Tarih**, Edit., Carolus Johan Tornberg, Dar-u Sadr, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, (1987). **el-Kâmil fi't-Tarih**, Tah. M. Yusuf er-Rukâka, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir, (1397). **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, Tahkîk, İhsan Abbas, Dar-u Sadr, Beyrut.
- İbn İsfandiyâr, Muhammad b. Al-Hasan, (1905). **An Abridged Translation of the History Of Tabaristân**, Tah. Edvard G. Browne, M. A- M. B., Leyden: E. J. Brill, Imprimeria Orientale, London.
- İbn Kesîr, ed-Dimeskî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâr-u İbn Kesîr, Beyrut, ty.
- Köymen, Mehmet Altay, (1993). **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara.
- Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer, (1993). **Tarih-u Buhara**, Tah., Emin Abdülmecid Bedevî- Nasrullah Mübeşşir et-Tarâzî, Dâru'l-Maârif, Kahire.
- Merçil, Erdoğan, (1989). **Gazneliler Devleti Tarihi**, TTK Yay., Ankara.
- Merçil, Erdoğan, (2009). "Simcûrîler", **DİA**, XXIV, İstanbul.
- Özaydın, Abdülkerim, (2001). "Karahanlılar", **DİA**, XXIV, İstanbul.
- Pritsak, Omelyan, (1997). "Kara-Hanlılar", **İA**, MEB Yay., Eskişehir.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî, (1988). **el-Ensâb**, Takdîm ve Ta'lîk: A. Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut.
- Streck, (1997). "Âmul", **İA**, 5/2, Eskişehir.
- Şebânkarâî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1376). **Mecmaü'l-Ensâb**, Tashîh, Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran.
- Utbî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbâr, (2004). **el-Yemînî fî Şerh-ı Ahbâru's-Sultân Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille Mahmud el-Ğaznevî**, Şerh ve Tah. İhsan Zünnûn es-Samirî, Daruttalîatü't-Tabâat ve'n-Neşr, Beyrut.
- Al-Utbî, **The Kitab-ı Yamını**, (1858). Farsça'dan İngilizce'ye Çeviren, James Reynolds, Ex Oriente Lux, London.

Usta, Aydın, (2007). **Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Usta, Aydın, (2009). "Sâmânîler", **DİA**, XXXVI, İstanbul.

**Ebû İbrahim İsmail's Relations with Karahanlis And Gaznavids in The
Context Of His Efforts To Revive The Samani State**

Samanids reigning in Horasan and Māvāra' al-Nahr was originated by Saman Hudad. According to some historians, this dynasty appeared at historical scene in Māvāra' al-Nahr with four sons of Saman Hudad. Ahmad, one of Saman Hudads sons, was appointed by Caliph Mamun as a governor to Fargana. Later, with the death of Nuh, other son of Saman Hudad, he was appointed to Samarkand. His son Nasr or Nasr bin Ahmad replaced his father and became independence governor of Māvāra' al-Nahr. He appointed his brother Ismail to Bukhara. In 279/892, Nasr b. Ahmad died and then Ismail became governor of Māvāra' al-Nahr. This state, of which headquarter was Bukhara, lasted until 389/999 when Ilik Khan, the ruler of West Kara-Khanid, conquered Bukhara. After Ilik Khan conquered Bukhara, he sentenced Abdulmalik, the last ruler of Samanids, and the other statesmen in Uzkent.

After Abu İbrahim İsmail, one of the Samanid dynasty, escaped from Uzkent, he came to Bukhara and passed through Kharizm where he organised a new army. Later, he strived to reviving Samanids dynasty. Muntasır, nicknamed Abu İbrahim İsmail, sent his vice Arslan Balu to Bukhara. Arslan Balu captured Bukhara with a sudden attack and took prisoners West Kara-Khanid soldiers. Besides, he fought with escaping Kara-Khanid soldiers near Samarkand and won this fight. Hence, Samanids dynasty was revived.

The ruler of West Kara-Khanid Ilik Khan angried to these defeats and, with a huge army he went ahead to Bukhara. Afraiding of this huge army, Abu İbrahim İsmail and his vice Arslan Balu escaped from Māvāra' al-Nahr to Khorasan. Khorasan region was of Ghaznavid dynasty. Muntasır, in Ghaznavids lands, passed through Abivard and Nishabur where Abu al-Muzaffar Nasr b. Nasiruddin Sabuktekin, brother of Sultan Mahmud, was the governor. Both armies foughted near Busanc in 392/1001. But, Abu'l-Muzaffar withdrew from the fight Harat, expecting military aid from his older brother.

On the other hand, Muntasır withdrew to Asfarayin, too. But, after he understood that it was dangerous for him, he passed through Curcan. His aim was to want military aid from Ziyarid Dynasty and their ruler Qabus. Qabus said Muntasır to go ahead to Ray. When he surrounded Ray, some person said him to go ahead to Nisabur, hence he passed through Nisabur where he won the fight with Samanid Dynasty. Later, he foughted with Ilik Khan near Samarkand and won this fight in 393/1003. After Samarkand victory, Muntasır came to Bukhara. But, Arabs, living here, killed him 395/1005.

As far as Muntasır's army, at first he won some victories against his enemies, but later, he lost all the wars, so he had to escape from these enemies. Besides, he lost his soldiers and financial facilities. And then, his supporters and soldiers left him. When he began to his struggle, he was in a geography where powerfull Ghaznavids and Kara- Khanids were in fighting So, with the poor army, to fight against Ghaznavids and Kara- Khanids was not possible. Fighting of Muntasır with Kara- Khanids was a matter of life and death. But it wasn't so for Ghaznavids. They

were respectful each other. From Alptekin, the founder of Ghaznavid Dynasty, to Muntasir, these respectful affairs were continued.

Although Muntasir carried out all his plans, there were some reasons of not standing up of Samanids State. First of all, the army of Muntasir was not in order, though it won some victories against Ghaznavids and Kara-Khanids armies. Soldiers of Samanids army were of three origin:

- They were free Samanids soldiers and, after Samanids Dynasty collapsed, living in Khorasan, Kharezm and Mavara al-Nahr.

- They were some tribes feeling loyalty for Samanid Dynasty and its rulers.

- They were some personalities strolling around Mavara al-Nahr and hoping to get booty.

Hence, these soldiers betrayed to the army at the most critical positions of the war.

One of the the problems of Muntasir was to afford the needs of the army such as feeding, salary and rigging. Some times he needed the aids of Ghaznavids or Ziyarids. These financial problems prevented him to restruct the Samanid Dynasty. Besides, Muntasir, to afford the needs of the army, collected unjust taxes and delivered propertiwts of people. At first peoples of cities wellcame him. But, later, people of the cities, obeying him as a leader, dismissed him from their cities. At last, he lost all his supporters and got alone.

The other problem of Muntasir was not to find a headquarter. He captured Bukhara, the old capital of Samanid Dynasty, once a time, when Abu Ibrahim escaped from the prison. But he didn't own it. While he was fighting with the enemies, he didn't have any city as a centrum. Although he captured some cities and castels of Ghaznavids, when he needed military or financial aids, he informed to Sultan Mahmud, the most powerfull leader of Ghaznavid Dynasty. Whenever Muntasir needed him, Sultan Mahmud helped Muntasir. When he killed by some people, Sultan Mahmud got angry and invaded their citier and killed them.

This article is about relations od Muntasir with Gaznavid, Kara-Khanid and Samanid dynasties.